

'HIER WOONT MEN IN DE WERELD'

LUXE HOOGBOUW IN NEDERLAND
TIJDENS DE WEDEROPBOUW

ERIK LIPS

1. Minervaflat in Groningen rond 1980.
Op de plaats van het botenhuis staat nu het
Groninger Museum (foto Groninger Archieven)

Naar de toepassing van hoogbouw voor de volkshuisvesting in de wederopbouw is inmiddels uitgebreid onderzoek gedaan. Dat geldt in veel mindere mate voor luxe hoge woongebouwen in diezelfde periode. Toch heeft dit genre in diverse Nederlandse steden een aantal interessante en geslaagde gebouwen opgeleverd. In dit artikel wordt onderzocht welke factoren ten grondslag liggen aan het succes van deze luxe hoogbouw.¹

ZEVEN WOONGEBOUWEN

Over het hoge woongebouw als type in de Nederlandse volkshuisvesting is veel gefilosofeerd, geschreven, vergaderd en hartstochtelijk ruziegemaakt. De discussies erover gaan al terug tot de jaren twintig van de vorige eeuw maar werden na de oorlog opnieuw gevoerd, deels met oude argumenten, deels met nieuwe. In dit artikel wordt de discussie over hoogbouw voor de volkshuisvesting gedurende de wederopbouw slechts waar nodig weergegeven. Deze is op vele plaatsen in detail beschreven en vormt niet het hoofdthema in deze studie.²

Dit artikel gaat over het luxe hoge woongebouw in de periode 1948-1963. Hierover bestond veel minder discussie. Het initiatief voor dit soort projecten kwam vooral van particuliere bouwondernemers. Zij bouwden liever dan dat zij discussieerden, maar dat wil niet zeggen dat zij maar wat deden. Zij hadden veel kennis van de markt: van verhuur- of verkoopbaarheid, van materialen en van luxevoorzieningen. Aan de hand van zeven voorbeelden wordt in dit artikel uiteengezet waarom deze gebouwen tot op de dag van vandaag uitstekend voldoen: de Minervaflat in Groningen (1954), de flat aan de Bouriciusstraat in Arnhem (1956), de Parkflat in Rotterdam (1958), de Sterflats in Nijmegen (1960), de Parkflat Zuiderhout in Haarlem (1960), de Prinsesseflat in Amsterdam (1961) en de Oranjepleinflat in Maastricht (1962) (tabel 1). Deze voorbeelden zijn uiteraard niet willekeurig gekozen: ze staan verspreid over het land in grote en middelgrote steden, bestaan uit twaalf tot zeventig woningen en variëren ook flink in uiterlijke verschijningsvorm. Samen geven ze een goede indruk van het luxe hoge woongebouw gedurende de wederopbouw.³ Enkele van deze gebouwen hebben inmiddels een monumentenstatus of maken deel uit van een beschermd stadsgezicht. Kennelijk vormen hun kwaliteiten constanten die meer dan een halve eeuw overeind zijn gebleven.

In de jaren vijftig was het voor veel private woningbouwers, woningcorporaties en gemeenten volstrekt helder dat voor hoge woningbouw slechts een kleine groep intrinsiek belangstellenden bestond. J.P. Noordijk, hoofdingenieur gemeentewerken van Apeldoorn, formuleerde het in 1960 zo: '[...] laten we het spel van krachten vrij verlopen, dan blijkt het, dat de thans bestaande hoogbouw bewoond wordt door een bijzondere groep van mensen, een beetje bohémien of een beetje intellectueel, een groep die zeker niet wordt gevormd door de doorsnee Nederlander'.⁴ Daarbij bestond de overtuiging dat bewoners voor deze woonvorm gewonnen zouden kunnen worden door luxe voorzieningen. Ook dit begrepen de particuliere bouwondernemers goed. Zij afficheerden hun woongebouwen dan ook als toonbeeld van modern wooncomfort. Dit alles vereiste een zekere wooncultuur, inclusief toezicht, in de persoon van een huismeester.

Deze woongebouwen ontstonden onder relatief gunstige omstandigheden. We zien dat pas vanaf 1962-1963 hoogbouw vrijwel volledig het terrein werd van grote bouwconsortia en de kosten werden gedrukt door rationalisatie van het bouwproces en repetitie van een beperkt aantal variaties. Daarentegen betreffen de voorbeelden op één uitzondering na unieke opdrachten, bedoeld voor een specifieke plek. De bouwondernemers of investeerders hadden hun publiek goed voor ogen en pakten flink uit: niet alleen wat betreft voorzieningen, maar ook waar het gaat om materiaalgebruik en esthetiek. Voor dit laatste was de betrokkenheid van een – liefst bekende – architect een voorwaarde. Alle hier gebruikte voorbeelden werden ontworpen door architecten van naam. Het moet voor deze architecten, die ook in de volkshuisvesting actief waren, een verademing zijn geweest eens zonder wurgende budgetten te kunnen werken. Hun ontwerpplezier en de wil om voor de toekomstige bewoners een doordachte en comfortabele woning te realiseren, is in veel van de projecten terug te zien. Uit dit onderzoek blijkt ten slotte ook dat de situering van de luxe hoogbouw veel toevoegt aan het ondervonden woongenot. Zonder uitzondering bevinden deze gebouwen zich op bijzondere plaatsen in de stad: niet ver van stedelijke voorzieningen, bij een stadspark, een vijver, op een vrije of opengevallen plek in een wijk met een volgroeid bomenbestand en met een meer dan gemiddeld fraai uitzicht.

LUXE HOOGBOUW: VOOR WIE?

Hoogbouw was niet voor iedereen. Maar sommige deskundigen meenden wel degelijk een publieke belangstelling te zien. Zoals geneeskundig inspecteur voor Gelderland W. Weebers, die het wonen in hoge gebouwen 'een kwestie van woonbeschaving' noemde; 'De bewoner van de grote stad begint meer naar deze woonvorm te verlangen'.⁵ Architect Willem van Tijen (1894-1974) was al voor de oorlog bekend om zijn hoogbouwprojecten voor de volkshuisvesting en voor het luxe segment. Hij schreef in 1958 dat hoogbouw alleen op bijzondere locaties en voor bijzondere categorieën huishoudens wenselijk was, en niet moest worden toegepast om de bebouwingsdichtheid van uitbreidingswijken te vergroten. Voor gezinnen met kinderen achtte hij deze woonvorm ongeschikt.⁶ Over het gewenste aandeel hoogbouw in het totaal van nieuw te bouwen woningen verschilden deskundigen van mening. Een enkeling waagde zich aan het noemen van een percentage. Lotte Stam-Beese (1903-1988), hoofdarchitect bij de Rotterdamse dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw, meende dat 8% hoogbouw in een wijk 'aanvaardbaar en sociaal verantwoord' was.⁷ De eerdergenoemde Noordijk was bereid aan te nemen dat misschien wel een kwart van de bevolking in hoogbouw zou willen wonen. Hij zag wel problemen, vooral

2. Parkflat Zuiderhout in Haarlem, kort voor oplevering in 1960 (foto C. de Boer, Provinciaal Archief Noord-Holland)

in de kleinere steden waar men nog weinig bekend was met het wonen in een flat, laat staan in een hoge flat: 'Laten we goed begrijpen dat, afgezien van de bevolking in de grote steden, vrijwel niemand om deze woonvorm vraagt en vrijwel niemand bereid is meer geld te geven voor extra hoogte, maar wel voor extra gerief – en dan nog alleen maar wanneer een en ander binnen het bereik van zijn financiële mogelijkheden ligt.'⁸

In 1961 verscheen het langverwachte rapport van de Commissie Hoogbouw-Laagbouw met de uitkomsten van jarenlang onderzoek naar de wenselijkheid van hoge en lage woningbouw in Nederland. Het rapport bevat veel argumenten vóór hoogbouw, van zowel economische als ideologische aard. Toch is de conclusie opvallend zuinig, namelijk dat 'hoogbouw voorsnog niet geschikt is als algemene woonvorm, maar voornamelijk als woongelegenheden voor een beperkte categorie van cultureel meer ontwikkelde gezinnen van middelbaar of hoger inkomensniveau'.⁹ Wat dit betreft is ook de specificering van de beoogde bewonersgroep voor luxe hoogbouw door aannemer Huibert van Saane interessant. Van Saane was tevens directeur van de corporatie Nederlandse Maatschappij voor Volkshuisvesting (NEMAVO) en kende de woningbehoeften in Ne-

derland goed. In 1968 schreef hij dat zijn bedrijf zich met enkele luxe hoogbouwcomplexen had gericht 'op de wens van velen, meest oudere echtparen, om hun te ruime villa of herenhuis te kunnen verwisselen voor een moderne flat, met alle comfort en de accommodatie van weinig, maar ruime vertrekken'.¹⁰ Uit bovenstaande citaten tekent zich een bepaald publiek af voor de luxe hoogbouw: (groot)stedelijk, hoogopgeleid, bemiddeld en in voor iets nieuws. Het betreft paren, wellicht op leeftijd, zonder kinderen of met inmiddels uithuizige kinderen, en alleenstaanden die uit zijn op comfort en moderniteit. Het bouwen voor het meer vermogende volksdeel werd overgelaten aan particuliere bouwers en investeerders. Het betrof een niche-markt, maar interessant genoeg om op te opereren.

Een van de luxe flatgebouwen die Van Saane realiseerde, is de Parkflat Zuiderhout in Haarlem (1960), ontworpen door architect Henri Tino Zwijs (1900-1992) (afb. 2). Hoe goed Van Saane zijn publiek kende, blijkt wel: alle flats raakten spoedig verkocht, inderdaad aan oudere echtparen, weduwen en weduwnaars en ongetrouwde 'juffrouwen'. Onder de bewoners vond men onder anderen artsen en specialisten, notarissen, leraren en leraressen. Ten minste één barones en één jonkheer kozen voor een flat in Zuiderhout. Op latere

leeftijd verruilde Zwiërs zelf zijn woning in de buurt voor een appartement in 'zijn' Parkflat. Gezinswoningen werden de flats – ook de grotere – vrijwel nooit. De bewoners waren zich van meet af aan sterk bewust van de *standing* van hun gebouw. Het buitenhangen van wasgoed diende vermeden te worden, net als het plaatsen van afval op de keukenbalkons. Uit notulen komt een sfeer van hoffelijkheid tussen de bewoners naar voren, al maakte de tegenvallende gehorigheid van de woningen afspraken over geluidsoverlast noodzakelijk. Het bespelen van muziekinstrumenten werd echter geenszins verboden; dit hoorde bij de cultuur van deze bewoners. Al met al was het overtuigend modern en uiterst comfortabel wonen in de Parkflat Zuiderhout. De prijzen waren er overigens ook naar: de kooprijzen van de appartementen varieerden bij oplevering van 29.000 gulden voor een tweekamerappartement van circa 55 m² tot 58.000 gulden voor een vierkamerwoning van circa 125 m². Dit waren in die tijd indrukwekkende bedragen; voor minder waren in de regio Haarlem ook ruime middenstandswoningen te koop. Nog aanzienlijk hoger lagen de prijzen in de Parkflat van Ernest Groosman in Rotterdam, al moet gezegd worden dat de oppervlakten van de woningen daar gemiddeld groter waren dan in Haarlem. Het tijdschrift *De Maasstad* berichtte in mei 1958 dat een driekamerwoning in de Parkflat 47.600 gulden kostte, een vierkamerflat 57.600 en een vijfkamerflat 72.600. Deze laatste had dan wel een zeer royale oppervlakte: 154 m². Het publiek was dan ook select: tot de bewoners behoorde architect Jaap Bakema (1914-1981).¹¹

De bewoners van luxe hoogbouw waren bereid voor hun nieuwe woning flink in de buidel te tasten. Of zij uitsluitend wilden betalen voor 'extra gerief' en niet voor hoogte, zoals Noordijk in 1960 meende, is daarbij de vraag. De hoogte van het gebouw werd bij beide parkflats als een waardevol extra benadrukt. Groosman stelde: 'Hier woont men niet meer in een straat, een laan of aan een weg. Hier woont men in de wereld' (afb. 3).¹² De verkoopadvertentie vermeldt verder dat vanaf de hoogste verdiepingen de zee zichtbaar is en dat de grote zeeschepen van de Holland-Amerika Lijn op 250 meter van de flat voorbijvaren.¹³ De verkoopbrochure voor de Parkflat Zuiderhout in Haarlem vestigt de aandacht op het wijde en onbelemmerde uitzicht dat de appartementen over het omringende park (de Haarlemmerhout) en de stad geven. Een bewaard gebleven maquette met kooprijzen van de appartementen laat zien dat de bedragen per verdieping stegen.¹⁴ Hoogte had dus wel degelijk een prijs. Hierbij moeten we niet vergeten dat wonen op aanzienlijke hoogte in de wederopbouw een noviteit was, die onge-

twijfeld de glamour en allure van de moderne, kosmopolitische steden opriep.

Het is goed om stil te staan bij het subjectieve begrip luxe. Ideeën over wat basisvoorzieningen zijn en wat luxe is veranderen met de tijd. In de wederopbouwperiode werden centrale verwarming, een liftinstallatie, voortdurende leverantie van warm water en een ruime keuken met inbouwkoelkast als luxe beschouwd. Het was voor welvarende burgers vrijwel onmogelijk om aan dienstpersioneel te komen. Dit maakte een praktische en comfortabele keuken noodzakelijk.¹⁵ Een badkamer met ligbad en dubbele wastafel was ongetwijfeld luxe, net als een standaardparketvloer. Een gemeenschappelijke wasruimte met was- en droogmachines en de aanwezigheid van autogarages behoorden tot 'extra gerief'. Een huistelefoon en de diensten van een huismeester waren dat ongetwijfeld ook. Ten slotte waren ook een gemeenschappelijk dakterras en door de huismeester beheerde logeerkamers bijzondere voorzieningen. Kijken we naar de oppervlakten van luxeappartementen uit deze periode, dan zijn die in onze ogen vaak bescheiden. Daar staat tegenover dat de plattegronden van deze gebouwen zonder uitzondering zeer uitgekiend zijn en ook qua oppervlakte gunstig afsteken bij de maten die in de sociale woningbouw werden gehanteerd.

DE 'MARKETING': MODERN COMFORT EN GEMEENSCHAPPELIJKE VOORZIENINGEN

De sensatie van de hoge woning werd in de 'marketing' – al was dit woord nog niet echt ingeburgerd – flink uitgebuit. Vrijwel alle brochures, advertenties en artikelen wijzen op het bijzondere uitzicht dat door de bewoners vanuit de nieuwe en lichte woning genoten zal gaan worden. De Sterflats in Nijmegen bieden door hun hoogte én een hoge ligging in de stad een verbluffend zicht op de Waal richting Duitsland. De Oranjepleinflat in Maastricht biedt uitzicht over het mergelland. De bewoners van de kleine woontoren aan de Bouriciusstraat in Arnhem overzien de heuvels van Park Sonsbeek en vanuit de Minervaflat in Groningen kijkt men over de stad en een plezierhaven.

De nieuwe flats werden op verschillende manieren onder de aandacht gebracht. Fraai verzorgde brochures moesten een nieuwe clientèle overtuigen. Hierin werden de flats, hun ligging, hun zonnigheid en lichtheid, de moderniteit en de ongekende comfortstandaard over het voetlicht gebracht. Ook werden modelwoningen ingericht. We moeten bedenken dat de doelgroep vermoedelijk nog maar zelden een flatwoning had gezien, zeker niet vanbinnen.

De bouw of de oplevering van een hoogbouwproject was gedurende de wederopbouw nog een bijzonderheid, die in de plaatselijke pers ruim aandacht kreeg. Toen het betonskelet – op zichzelf al een bezienswaardigheid – van de Groningse Minervaflat in 1953 het

◀ 3. Parkflat aan de Westzeedijk in Rotterdam, gezien vanuit het park (foto Rick Ligthelm, Rotterdam, 2013, CC BY 2.0)

En U kunt daar wonen! Het flatgebouw, dat in de komende lente gereed komt, bevat namelijk 50 grotere en kleinere flats, die alle te koop zijn! De flats zijn verdeeld over 9 verdiepingen boven de begane grond, die via een ruim trappenhuis of met 2 moderne personenliften, die eveneens toegang geven tot het fraai begroeide dakterras, bereikbaar zijn.

Het gebouw is met alle vereiste service-ruimten uitgerust: autoboxen, rijwielberging, wasautomatiek, logeerkamers en woning voor de huisbewaarder.

Ook de verbindingen zijn ideaal! Het complex ligt vlak bij de uitvalswegen naar Amsterdam, Den Haag en Zandvoort. Er is tevens een directe busverbinding (halte voor het gebouw) met centrum en station van Haarlem!

4. Verkoopbrochure voor de Parkflat Zuiderhout in Haarlem, 1959 (uitgave: H. van Saane/aannemer en H.Th. Fibbe/verkoopmakelaar)

hoogste punt bereikte, was dit aanleiding voor vlagvertoon en krantenfoto's. Uiteraard plaatsten projectontwikkelaars, aannemers of makelaars tegen de tijd dat de gebouwen hun voltooiing naderden advertenties in de plaatselijke kranten. Ten slotte is het interessant dat vaak direct na de oplevering ansichtkaarten van het hoogbouwproject werden vervaardigd. Deze zijn er van de Parkflat in Haarlem, de Oranjepleinflat in Maastricht, de Sterflats in Nijmegen en de Minervaflat in Groningen.

De meeste aandacht in de brochures en advertenties gaat uit naar het voorzieningenniveau. Het moest de toekomstige bewoners duidelijk worden dat men nergens comfortabeler kon wonen dan in een modern flatgebouw. De verkoopbrochure voor de Parkflat Zuiderhout in Haarlem biedt inzicht in zowel de voorzieningen van een luxe flat als de hiermee verbonden levensstijl van de bewoners (afb. 4). We zien een groot, modern ogend gebouw in een groene omgeving, waarvan het duidelijk weergegeven dakterras in de tekst expliciet wordt aangeprezen. Een Citroën DS, in 1959 zonder twijfel de modernste auto die er te vinden was, benadrukt de moderne luxe. De brochure noemt als gemeenschappelijke voorzieningen: een centraal antennesysteem; een 'wasautomatiek' met wasmachines, droogkast en 'verwarmde mangel'; autogarages; de service van een huismeester; logeerkamers; een

fietsenberging en een hobbyruimte. In geval van langdurige afwezigheid van bewoners kon de huismeester de woning en de post verzorgen. Uit een advertentie voor de Parkflat in het *Haarlems Dagblad* blijkt dat de huismeester voor de bewoners ook 'flinke werksters' wierf.¹⁶ Hij hield toezicht op het schoonhouden van de gemeenschappelijke ruimten en zorgde voor de afvoer van het huisvuil, dat in die jaren nog in zinken vuilnisemmers werd verzameld. De woningen zelf waren van veel gemakken voorzien. Bij de deur bevond zich een huistelefoon. Er was een badkamer met ligbad en twee wastafels (of één wastafel en een bidet), onbepakt gebruik van heet water, centrale verwarming en een 'Amerikaanse' keuken. De woonkamers werden desgewenst opgeleverd met parketvloeren, riftvloeren (strokenparket) in de hal waren standaard, wanden en vloeren van keuken en badkamer waren betegeld. De architect voorzag de toepassing van 'Venetian blinds' en zorgde voor een ruimte boven de vensters waarin deze zonwering in opgetrokken toestand onzichtbaar was. Elke woning beschikte over een grote inpandige berging. Het *Haarlems Dagblad* bestempelde de Parkflat als een 'woonpaleis'.¹⁷ De in de brochure voorgespiegelde geneugten van het zonneterras vielen in de praktijk vermoedelijk wat tegen. Het kon er – op negen hoog – flink spoken en wind en brandende zon hebben een weelderige begroeiing altijd in de weg gestaan.¹⁸

De overige onderzochte hoogbouwprojecten vertonen steevast een aantal van de hierboven genoemde kenmerken. Opvallend is het thema van het dakterras, dat behalve in Haarlem ook voorkomt in de Prinsesseflat in Amsterdam en de Parkflat in Rotterdam. Het wijst erop dat men de hoogte van het gebouw zoveel mogelijk wilde uitbuiten (afb. 5). Huismeesterwoningen treffen we behalve in Haarlem aan in de flats in Amsterdam, Rotterdam en Groningen. Het aantal garageboxen kan flink verschillen, en in sommige voorbeelden ontbreken ze geheel. De ranke Oranjepleinflat in Maastricht bevatte in de onderbouw een kleuterschool en een groot aantal privébergingen, waardoor er geen ruimte was voor garageboxen. Ook de Minervaflat in Groningen heeft geen garages; daar werd de onderbouw gebruikt voor bergingen, een kantoorruimte en een conciërgewoning.

Werden aan de ene kant dus de vrijheid en het moderne comfort van het wonen in een flat benadrukt, aan de andere kant waren ook de gemeenschappelijke ruimtes en voorzieningen van belang. Het duidt erop dat er in een flatgebouw wel degelijk een gemeenschap kon ontstaan. Zeker in het geval er sprake is van koopappartementen geeft een vereniging van eigenaren hier zelfs een juridische vorm aan. Er ontstond een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het onderhoud van het kostbare gebouw, maar ook voor ieders welbevinden daarbinnen.

DE ARCHITECT ALS VORMGEVER

Bij alle hier onderzochte hoogbouwprojecten waren architecten van naam betrokken. Dit kwam de esthetische kwaliteit van de gebouwen ten goede, maar ook de kwaliteit van de plattegronden. Het betreft steeds unieke bouwopgaven, waardoor de aandacht van de architect zal zijn uitgegaan naar de verlangens van de toekomstige bewoners zoals die hem door de opdrachtgever werden geschetst. Zo waren in veel gebouwen meerdere woningtypen voorzien: studio's, twee-, drie-, vier- en vijfkamerflats, die zelfs binnen hetzelfde type nog van indeling konden verschillen. Deze variëteit had uiteraard wel een prijsopdrijvend effect. Omdat de projecten vaak op stedenbouwkundig gevoelige plekken verzezen, hield de gemeentelijke overheid de voorstellen vanaf het begin nauwlettend in de gaten. Dit leidde in veel gevallen tot langdurige voorbereidingsprocessen met vele ontwerpstadia, maar het uiteindelijke resultaat was vaak zichtbaar beter dan de oorspronkelijke plannen. De aantrekkelijke bouwbudgetten maakten beter materiaalgebruik mogelijk en zelfs was er geld voor architectonische ingrepen die niet strikt functioneel, maar wel uiterst decoratief waren. Meermaals werd gebruikgemaakt van beeldend kunstenaars, die tekenden voor wandschilderingen, mozaïeken en dergelijke.

De Groningse architect Klaas Gerrit Olsmeijer (1912-

1991) ontwierp in zijn stad de Minervaflat. De architectuur van dit gebouw is ingetogen, maar zeer verzorgd en uitgesproken modern. Het compacte bouwblok, bestaande uit een betonskelet, heeft een levendige gevelindeling die per zijde verschilt. De balkons zijn waar nodig verdiept, om de oostgevel ook van laat zonlicht te voorzien. Voor dit doel werden aan die zijde ook erkers aangebracht. De entreeoverkapping wordt ondersteund door een taps toelopende zuil, die de algemene indruk van rankheid versterkt. Elke etage telt drie appartementen, die met respectievelijk 105 en 85 m² voor die periode royaal bemeten waren. De woningen waren voorzien van zwevende parketvloeren en marmeren vensterbanken, terwijl ook de entreehal in marmer was uitgevoerd. Standaard werd een Bruynzeelkeuken ingebouwd. Er was een stortkoker voor de was en een

5. Een groene en grootstedelijke ligging kenmerkt de Prinsesseflat in Amsterdam (foto Alf van Beem, 2018)

aparte boodschappenlift. Rechts van de ingang bevond zich een huismeesterswoning.

Voor de kleinschalige flat met twaalf appartementen aan de Bouriciusstraat in Arnhem werden ook ontwerpers van naam benaderd. W. Gerritsen en C.J. Cramer vormden in Arnhem een succesvol architectenduo, dat stilistisch het idioom van de Delftse School volgde. De verzorgde baksteenbouw heeft in de plint een decoratieve band en daarboven ranke kozijnen die het geheel een zekere finesse verlenen. De tweede tot en met de vijfde verdieping bevatten steeds twee vierkamerwoningen. De kleinere afmetingen van de twee driekamerwoningen op de zesde en hoogste etage worden gecompenseerd door een royale buitenruimte in de vorm van een galerij met pergola en een balkon. Van hieruit kon van een glorieus uitzicht worden genoten. De woningen waren voorzien van centrale verwarming, een liftinstallatie en een eigen én een gemeenschappelijke berging. De keuken is – vrij uitzonderlijk in 1956 – voorzien van een roestvrijstalen aanrecht en een provisieruimte. De vloeren en wanden van de hal en de keuken waren standaard betegeld (afb. 6).

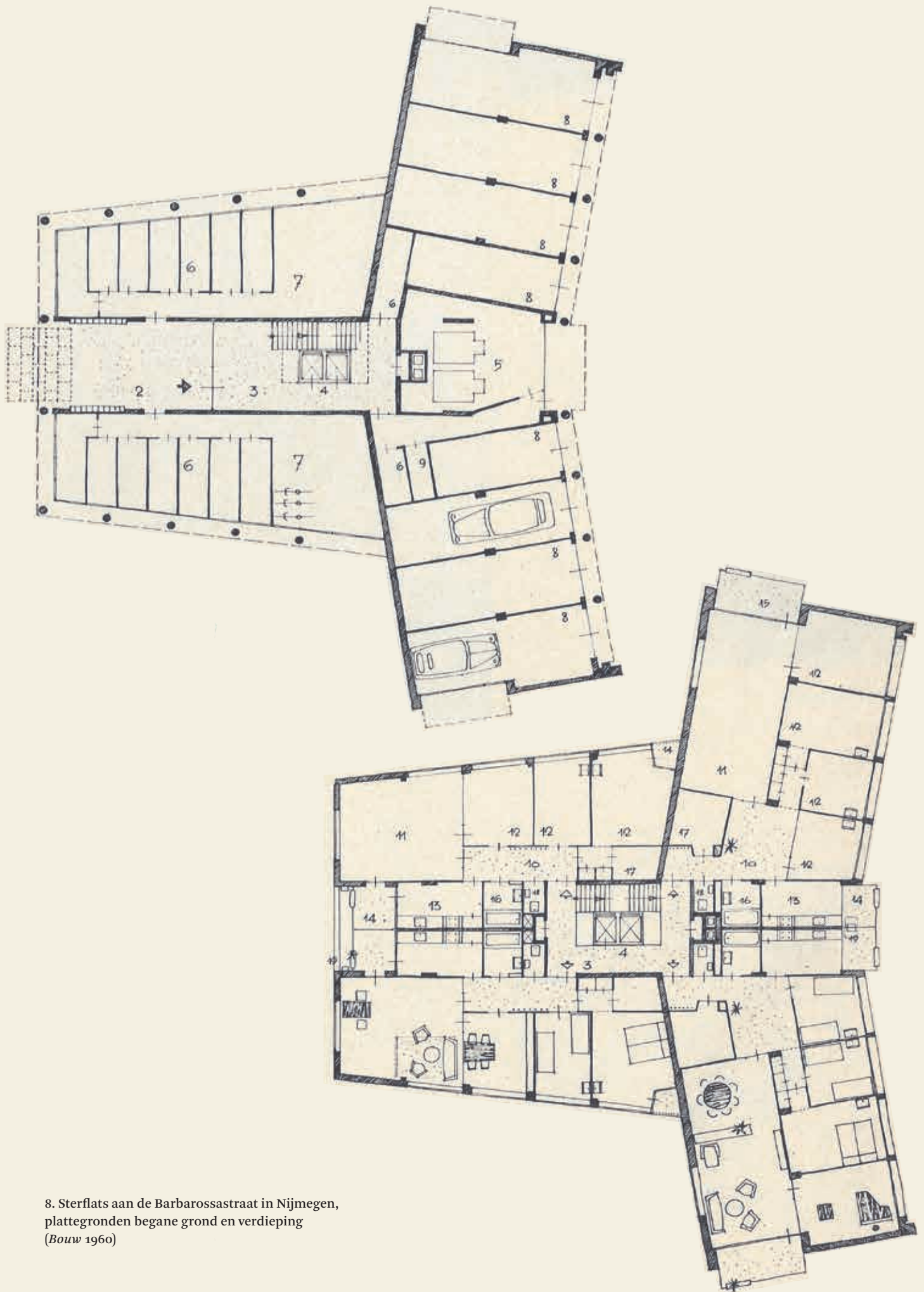
Ernest Groosman (1917-1999), de architect van de Parkflat in Rotterdam, was na een start bij het bureau van Van Tijen en Maaskant in 1948 voor zichzelf begonnen. Hij was zeer geïnteresseerd in de industrialisering van het bouwproces en systemen van prefabricage. Zijn naam zou verbonden blijven aan het MUWI-systeem (Muijs & de Winter), dat zich kenmerkt

door het bouwen in holle betonblokken die zonder metselwerk ‘droog’ werden gestapeld.¹⁹ Het ontwerp voor de Parkflat laat zien dat ook in systeembouw representatieve bouwwerken konden worden gerealiseerd. Groosman doorbrak de strenge repetitie van ramen en inpandige balkons (loggia's) met opvallende uitkragende balkons op de vierde, vijfde en elfde etage. De uitermate elegante Parkflat bestaat uit twee ongelijke bouwvolumes: een lage strook met twee verdiepingen van tweekamerappartementen, ‘vrijgezellenflats’, en dwars hierop het hoofdvolume met twaalf woonlagen op een onderbouw. Dit hoofdvolume bevat vier appartementen per etage: één driekamerappartement, twee vierkamerwoningen en één vijfkamerwoning. De lichte en zonnige koopwoningen waren comfortabel uitgerust met centrale verwarming, een zwartbetegelde keuken, een badkamer met ligbad, een vuilstortkoker en een huistelefoon. De tweekamerwoningen hebben één balkon, de drie- en vierkamerwoningen twee en de vijfkamerwoningen zelfs drie balkons. De verkeersruimte op de begane grond bestaat uit een grote hal, bevloerd met breuksteen. Onderdeel van de ingangspartij is een opvallend kunstwerk van beeldend kunstenaar Wim van der Weerd, die eveneens een wandschildering voor de grote gemeenschappelijke loggia op de begane grond verzorgde (afb. 7). Boven op de twaalfde etage bevindt zich nog een groot dakterras, waarvan weinig gebruik lijkt te worden gemaakt.²⁰

◀ 6. Flatgebouw aan de Bouriciusstraat in Arnhem (foto Renes, Gelders Archief, CC BY-SA 4.0)

▲ 7. Parkflat aan de Westzeedijk in Rotterdam, moderne monumentaliteit bij de entree: *De vis* van Wim van der Weerd (foto Wikifrits, Wikimedia Commons, 2008)

8. Sterflats aan de Barbarossastraat in Nijmegen, plattegronden begane grond en verdieping (Bouw 1960)

De Sterflats in Nijmegen, van de hand van de succesvolle Rotterdamse architect en projectontwikkelaar Harry Nefkens (1918-2018), danken hun naam aan de Y-vormige plattegrond (afb. 8). Deze had als voordeel een betere bezonning en het feit dat veel van de woningen van drie zijden licht konden ontvangen. De twee torens zijn deels negen, deels tien verdiepingen hoog. Elke toren herbergt 34 appartementen: achttien vijftien zestienvierkamerwoningen. In de onderbouw bevinden zich een vestibule, een ruime hal met luxe leistenen vloer, bergingen, garages en de cv-installatie. Twee liften in het midden worden omringd door verkeersruimten, waardoor het geluid van de hijsinstallatie in de woningen niet te horen zou zijn. De plattegronden zijn zo ontworpen dat de woonvertrekken nooit aan die van de buurwoningen grenzen. Alle woningen hebben een badkamer met ligbad, een flinke keuken en twee balkons. Nefkens zorgde voor een expressief ontwerp, waarin het betonskelet deels zichtbaar bleef. De zijmuren waren van gele baksteen, afgewisseld met een paarsige steen, de borstweringen werden opgevuld met zwart opaak glas (afb. 9). Een mozaïek siert de entreepartij van elk flatgebouw (afb. 10).²¹

De Delftse hoogleraar Zwiers, architect van de Parkflat Zuiderhout in Haarlem, ontwikkelde na de oorlog een grote belangstelling voor rationele bouwmethoden en systeembouw. Zijn naam, evenals die van zijn

9. Sterflats aan de Barbarossastraat in Nijmegen, grafisch vormgegeven gevels (foto J. van Lith, 1959, Regionaal Archief Nijmegen)

10. Sterflats aan de Barbarossastraat in Nijmegen, mozaïek bij de entree van een van de flats (foto J. Fackeldey, 2019, CC BY-SA 4.0)

11. Parkflat Zuiderhout in Haarlem, 'gouden' bolletje op balkonhoek (foto J. Rijksen, 2021)

collega Johannes Fake Berghoef (1903-1994), is verbonden met het 'Airey-systeem'.²² Dit Britse prefabricagesysteem bestond uit betonbouwstenen die konden worden gemonteerd in geprefabriceerde stalen skeletonderdelen. Hoewel de eerste reeks ontwerpen voor de Parkflat Zuiderhout steeds in het Airey-systeem waren ontworpen, stapte Zwiers er in 1956 van af. Het uitgevoerde ontwerp voor de negen verdiepingen tellende flat heeft een betonskelet, dat in de gevel zichtbaar is als een raster. De tussenliggende geveldelen zijn ingevuld met gele klinkers. Ten opzichte van eerdere ontwerpen werden de raampartijen vergroot en werd de detaillering van het gebouw verfijnd en versoberd. Wel hield Zwiers in het nieuwe ontwerp vast aan het al eerder geïntroduceerde gemeenschappelijke dakterras. Aan de detaillering van Parkflat Zuiderhout besteedde hij veel aandacht. Alle balkons kregen frivole decoraties in de vorm van twee hemelsblauw geschilderde zuiltjes met daarop een bolletje dat was voorzien van bladgoud (!) (afb. 11).²³ De entree werd bekleed met kostbaar marmer. Op de bovenste verdieping werden ter versiering betonnen 'kantelen' aangebracht en een ranke pergola moest het dakterras van schaduw voorzien. Het zichtbare betonskelet werd grijswit geschilderd, de stalen raamkozijnen parelwit, de deuren en draaiende delen wijnrood. Dit alles leidde tot een opvallend gebouw met een gedistingeerde elegantie. De draaiende delen in de grote stalen raamkozijnen waren zo gemaakt dat zij door twee kleine asjes in het midden verticaal konden draaien, wat het wassen van de ramen vergemakkelijkte. De plattegronden van de woningen waren zorgvuldig ontworpen en door de grote glasoppervlakken kregen zelfs de kleinste woningen een heldere ruimtelijkheid.

Voor de Prinsesseflat in Amsterdam tekende Mart Stam (1899-1986), een invloedrijk architect die voor de oorlog verbonden was met het Nieuwe Bouwen. De moderne, maar qua materiaalkeuze wat behoudende flat is een van de weinige projecten van zijn hand voor een welgesteld publiek. Een ingenieuze Y-vormige plattegrond garandeerde de bewoners van alle 55 appartementen een optimaal uitzicht en gunstige bezonning. Het gebouw van negen verdiepingen op een onderbouw kenmerkt zich door grote glasoppervlakken en talrijke balkons.²⁴ Op de bovenste etage bevindt zich een gemeenschappelijk dakterras. De onderbouw herbergt een indrukwekkende entreehal met een vloer van Solnhofer tegels en met travertijn beklede kolommen, bergingen en een ruime woning voor de huismeester. De woningen, in diverse maten, hadden ruime en doordachte plattegronden tot een oppervlakte van circa 120 m² en waren uitgerust met een bij de goede burgerij passend voorzieningenniveau. Vanwege zijn complexe vorm, de hoge mate van originaliteit en de fraaie situering in de stedelijke context verkreeg de Prinsesseflat in 2014 de status van rijksmonument.

Gerard Holt (1904-1988) is verantwoordelijk voor een groot en divers oeuvre, dat zich uitstrekt van sociale woningbouw tot kerk- en theaterbouw. Veel hoogbouw realiseerde hij niet, maar de Oranjepleinflat in Maastricht mag als een krachtig voorbeeld van luxe wederopbouwarchitectuur gelden. Voor bouwbedrijf Melchior uit Maastricht ontwierp Holt met medewerking van Peter Sigmond een opvallend gebouw dat zestig jaar later nog steeds een *landmark* in de stad vormt. De veertien identieke woonverdiepingen tellen elk vijf appartementen: vier vierkamerwoningen en één vrijgezellenflat; een studio met een kitchenette. De grotere

12. Oranjepleinflat in Maastricht, een uitbouw zorgde voor goede bezonning voor de appartementen op het noorden (foto Kleon3, 2015, CC BY-SA 4.0)

appartementen hadden een ruime keuken en een badkamer met ligbad. Uiteraard waren de woningen centraal verwarmd. Als een luxe mogen in deze jaren ook de aluminium puien gelden.²⁵ Over de bezonning had Holt zorgvuldig nagedacht: door een ingenieuze uitbouw in de zijgevels zorgde hij ervoor dat alle woningen een balkon op het zuiden kregen. Deze ingreep had bovendien een positief effect op de ritmiek van de gevels (afb. 12).²⁶

Al deze gebouwen geven blijk van een grote zorgvuldigheid in ontwerp en uitvoering en oog voor de specifieke eisen van privacy en bezonning. Overwegingen van esthetische aard konden boven wensen tot rationalisatie van het bouwproces worden gesteld. De bouwopdrachten waren zeer specifiek en relatief kleinschalig, waardoor de voordelen van rationalisatie immers niet behaald konden worden. De woningoppervlakten en de voorzieningen waren bovengemid-

13. Flatgebouw aan de Bouriciusstraat
in Arnhem, op een steenworp
afstand van Park Sonsbeek
(foto Bouwfonds Property Development,
www.nieuwbouw-arnhemseheeren.nl)

deld, net als de gebruikte bouwmaterialen van niet alledaagse kwaliteit waren.

LUXE HOOGBOUW IN HET STEDELIJK WEEFSEL

Voor alle in dit artikel besproken gebouwen geldt dat ze op bijzondere locaties konden worden gebouwd. Ze verrezen op door bombardementen vrijgekomen kavels binnen de stedelijke context, of op nog niet eerder bebouwde terreinen in een bestaande wijk. Vrijwel steeds is sprake van een uitzonderlijk aantrekkelijke ligging: bij een stadsbos of stadspark, aan een vijver of ander water, op het hoogste punt van de stad met daardoor een bijzonder uitzicht. Het spreekt voor zich dat gemeentelijke overheden aan deze bouwplaatsen strenge welstandseisen verbonden. Hierdoor kon de weg van bouwvoorstel tot oplevering vaak een zeer lange zijn. Voor de Parkflat Zuiderhout in Haarlem werden de eerste plannen in 1950 ingediend en was de bouw pas tien jaar later gereed. Eenzelfde lange adem was nodig voor de Parkflat in Rotterdam: van 1949 tot 1958. De Oranjepleinflat in Maastricht stond er ook niet zomaar. In een bespreking van zijn flat in het *Bouwkundig Weekblad*, verzuchtte Holt 'dat het er toch nog van was gekomen'.²⁷

De situering van de Minervaflat in Groningen is bijzonder aantrekkelijk. De stad Groningen was door oorlogsgeweld flink beschadigd geraakt. Vooral de binnenstad en het singelgebied waren getroffen. Men nam de wederopbouw voortvarend ter hand en al in 1948 werd het verbod op het stapelen van meer dan twee woningen uit de gemeentelijke bouwverordening geschrapt. Hierdoor kon een plaatselijk aannemersbedrijf, B.G. de Wit en Zn, aan de lommerrijke Ubbo Emmiussingel de zes verdiepingen tellende Minervaflat bouwen. De ligging hiervan is ronduit uniek. Enerzijds is de flat gelegen tussen enkele negentiende-eeuwse gebouwen en hoge bomen, anderzijds kijkt men vanuit de achterzijde op de zwaairom van het Verbindingskanaal met zijn levendig pleziervaart en kleine haven (afb. 1). Ook de goede ligging ten opzichte van het centrum en het station maakte deze huurwoningen zeer gewild, en dat zijn ze – inmiddels als koopwoningen – nog steeds.²⁸

Ook op betrekkelijk kleine percelen kon nog wel een fraai hoog woongebouw worden ingepast. Het luxe flatgebouwtje aan de Bouriciusstraat in Arnhem is zo gesitueerd dat het een afsluiting vormt van twee rijen herenhuizen uit de late negentiende, vroege twintigste eeuw. Het symmetrische pand ligt op een klein driehoekig kavel in de residentiële Burgemeesterswijk, nabij het station en vrijwel naast Park Sonsbeek. Het uitzicht op de groene lanen en de directe nabijheid van het park garandeerden een prettige woonomgeving (afb. 13).²⁹

De Rotterdamse Parkflat van Groosman heeft eveneens een unieke ligging. Centraal in de stad op de hoek

van de Westzeedijk nabij de Nieuwe Maas, staat het gebouw precies tussen twee parken: het Maaspark aan de voorzijde en het kleinere parkje Schoonoord aan de achterzijde. In opdracht van de NV Nassaulaan in Rotterdam maakte Groosman een hoogbouwontwerp met een kleine laagbouw parallel aan de Westzeedijk, zodat een L-vorm ontstond. Ter plaatse was een bouwhoogte van maximaal vier etages voorgeschreven. Groosman verdedigde hoogbouw echter met het argument dat 'velen zouden kunnen profiteren van het prachtige uitzicht over park en Maas'.³⁰

De Nijmeegse Sterflats werden in opdracht van twee levensverzekeringsmaatschappijen op een groot vrijgekomen terrein tussen de Batavierenweg en de Barbarossastraat gebouwd. Het bleef bij twee torens, al waren er oorspronkelijk vijf voorzien. Nijmegen had net als Arnhem en Groningen veel te lijden gehad van oorlogsgeweld. De Barbarossastraat was in 1944 vrijwel geheel verwoest. De meeste laatnegentiende-eeuwse panden waren niet meer te redden, van de grote villa's en herenhuizen zijn er nog enkele over. Doordat het terrein op een stuwwal ligt en tot de hoogste punten van Nijmegen behoort, kregen de bewoners van de Sterflats een geweldig uitzicht over de Waal richting Duitsland.

In het geval van de Haarlemse Parkflat Zuiderhout was de gemeente maar moeilijk te overtuigen van de plaatsing van een negen verdiepingen tellend woongebouw – het is 28 meter hoog – midden in een vooroorlogse villawijk. Weliswaar stond ze niet principieel afwijzend tegenover hoogbouw op deze plek, maar pas nadat Zwiers met een bezonningsanalyse aannemelijk had weten te maken dat de omwonenden geen schaduw van het gebouw zouden ondervinden, gingen men overstag. De voorpagina van de verkoopbrochure toont het effect van de ingreep in deze omgeving (afb. 14).³¹

De bouw van de Princesseflat in Amsterdam vond eveneens plaats op een toplocatie. Enerzijds vormt deze het begin van de 'nieuwe' Beethovenstraat in het verlengde van de vooroorlogse 'oude', een deftige woon- en winkelstraat. Anderzijds grenst het gebouw aan het (toen nog vrij jonge) Beatrixpark. Stam plaatste de flat zo dat deze vanuit het park een monumentaal einde van een zichtas vormt. De aansluiting van het gebouw op grootstedelijke voorzieningen was vanaf het begin verzekerd door tram- en busverbindingen, terwijl op loopafstand winkels aanwezig waren.

Ook Holts Oranjepleinflat in Maastricht kreeg in eerste instantie een groene ligging, maar daar liep het uiteindelijk anders. Aan een kort voor de oorlog drooggemaakt en geëgaliseerd terrein, rustig en centraal in de stad gelegen, werden in de jaren vijftig en zestig enkele grote woongebouwen gerealiseerd, waaronder de torenflat van Holt. Nog voor het gebouw was voltooid, werd de oostelijk van het plein lopende, kalme Witte-

14. Parkflat Zuiderhout in Haarlem, een krachtig gebaar in de wijk, fotomontage in verkoopbrochure, 1959 (Uitgave H. van Saane/aannemer en H.Th. Fibbe/verkoopmakelaar)

15. Oranjepleinflat in Maastricht, situatie na de ondertunneling van de A2 (foto Kleon3-own work, 2018, CC BY-SA 4.0)

OVERZICHT VOORBEELDEN

NAAM EN PLAATS	JAAR	ARCHITECT	WONINGEN
MINERVAFLAT Ubbo Emmiusingel Groningen	1954	K.G. Olsmeijer	18 woningen 12 driekamerappartementen (85 m ²) 6 vierkamerappartementen (105 m ²) in pandige huismeesterswoning
FLATGEBOUW Bouriciusstraat Arnhem	1956	W. Gerritsen en C.J. Cramer	12 woningen 10 vierkamerappartementen (90 m ²) 2 driekamerappartementen (65 m ²)
PARKFLAT Westzeedijk Rotterdam	1958	E. Groosman	50 woningen 2 vrijgezellenflats 12 driekamerappartementen (85 m ²) 24 vierkamerappartementen (100 m ²) 12 vijfkamerappartementen (154 m ²) in pandige huismeesterswoning
STERFLATS BARBAROSSASTRAAT Nijmegen	1960	H. Nefkens	34 woningen 16 vierkamerappartementen (100 m ²) 18 vijfkamerwoningen (125 m ²)
PARKFLAT ZUIDERHOUT Prins Mauritslaan Haarlem	1960	H.T. Zwiers	50 woningen 16 tweekamerappartementen (55 m ²) 25 driekamerappartementen (105 m ²) 9 vierkamerappartementen (125 m ²) in pandige huismeesterswoning
PRINCESSEFLAT Beethovenstraat Amsterdam	1961	M. Stam	55 woningen drie- en vierkamerappartementen (85 m ² -120 m ²) in pandige huismeesterswoning
ORANJEPLEINFLAT Oranjeplein Maastricht	1962	G. Holt	70 woningen 56 vierkamerappartementen (100 m ²) 14 vrijgezellenflats (40 m ²)

vrouwenweg omgevormd tot een doorgaande N-weg. Deze zou in de jaren tachtig uitgroeien tot de beruchte corridor door Maastricht in de richting van Luik. Pas met de ondertunneling van dit tracé in 2017 konden het Koningsplein en het Oranjeplein worden omgevormd tot een modern stadspark ('de groene loper'). Met recht kan de Oranjepleinflat nu een 'parkflat' worden genoemd (afb. 15).

Het is duidelijk dat ook de locaties die voor de luxe hoogbouw werden benut het woongenot van de bewoners ten goede kwamen. Niet alleen betreft het zonder uitzondering groene plekken in de stad; ook waren het terreinen in reeds bestaande delen van de stad of direct daaraan grenzend, zoals in het geval van de Princesseflat in Amsterdam. Hierdoor waren winkels en uitgaansgelegenheden nabij, terwijl ook transportvoorzieningen vanaf het begin waren gegarandeerd.

WONEN IN DE WERELD

De plezierige ligging, het voor de wederopbouw ongekende comfort van de flatwoningen, de aantrekkelijkheid en architectonische kwaliteit van de gebouwen zelf, dit alles zorgde voor een woonvorm die nieuw was, met de glamour van het moderne leven. Het luxe hoge woongebouw wees naar een toekomst die in de karigheid van de wederopbouw voor slechts weinigen binnen bereik lag. Een belangrijke reden voor het succes van deze gebouwen is dan ook dat die mensen erin gingen wonen voor wie de woningen waren gedacht: 'een beetje bohémien of een beetje intellectueel...' De bewoners waardeerden de comfortabele woonomgeving waarin naast de luxe in het eigen appartement ook gemeenschappelijke voorzieningen een grote rol speelden. Zij betaalden grif voor het wonen 'in de wereld'.

NOTEN

- 1 In dit artikel wordt, in navolging van onder meer het NIROV-rapport *Laag of hoog bouwen en wonen* (Alphen aan den Rijn 1961), van hoogbouw gesproken als het woongebouw ten minste zes verdiepingen telt. Deze hoogte maakte volgens de toen geldende inzichten een lift noodzakelijk.
- 2 Zie bijvoorbeeld N. de Vreeze, *Woningbouw, inspiratie & ambities. Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*, Almere 1993, 323-326.
- 3 Het zou de moeite waard zijn een volledige inventarisatie van dit specifieke woningtype te maken. De auteur nodigt de lezers uit voorbeelden die zij kennen onder zijn aandacht te brengen.
- 4 'Economische aspecten van hoge woongebouwen. Verslag van een door het Bouwcentrum georganiseerde bijeenkomst', *Bouw* 15 (1960), 432.
- 5 W. Weebers, geciteerd in 'Pro en contra hoge woongebouwen', *Bouw* 15 (1960), 695.
- 6 W. van Tijen, 'Hoogbouw – het verlossende woord?', *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958), 497.
- 7 L. Stam-Beese, 'Pendrecht-Rotterdam. Een stedeboouwkundige beschouwing', *Bouw* 15 (1960), 87.
- 8 J.P. Noordijk, 'Economische aspecten van hoge woongebouwen. Verslag van een door het Bouwcentrum georganiseerde bijeenkomst', *Bouw* 15 (1960), 431.
- 9 NIROV, *Laag of hoog bouwen en wonen*, Alphen aan den Rijn 1961. Geciteerd in: K. Schuyt en E. Taverne, 1950. *Welvaart in zwart-wit*, Den Haag 2008, 205-208.
- 10 E. Fisher, *Bouwen en wonen. Aspecten 40 jaar volkshuisvesting*, Amsterdam 1968, 47-59.

- 11 Platform Wederopbouw Rotterdam, 'Woongebouw Parkflat', wederopbouwrotterdam.nl/artikelen/woongebouw-parkflat (geraadpleegd op 3 januari 2020).
- 12 E. Groosman, geciteerd in een verkoopadvertentie voor de Parkflat in 1958.
- 13 Idem.
- 14 Op een houten blok in de vorm van de Parkflat zijn alle appartementen van een verkoopprijs voorzien. Aanwezig in het archief van de vve Parkflat Zuiderhout dat zich bevindt in het kantoor van de vve Parkflat Zuiderhout, Prins Mauritslaan 2, Haarlem. Het archief bevat een compleet overzicht van alle ontwerpstadia van het gebouw. Het is waarschijnlijk dat Zwiers, die later in de flat ging wonen, dit persoonlijke archief overdeed aan de vve. Het overgrote deel van Zwiers' zeer omvangrijke archief bevindt zich in Het Nieuwe Instituut (HNI) in Rotterdam.
- 15 Voor de kwestie van het dienstpersoneel zie: I. Montijn, *Leven op stand 1890-1940*, Amsterdam 1998; voor veranderingen in de huishoudcultuur in de twintigste eeuw zie: R. Oldenzijl en C. Rouw (red.), *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998*, Nijmegen 1998.
- 16 *Haarlems Dagblad*, 21 december 1960, 14.
- 17 *Haarlems Dagblad*, 13 oktober 1960, 21.
- 18 Archief Parkflat Zuiderhout.
- 19 H. Hellinga, D. van Hoogstraten en A. van der Velden, *Ernest Groosman. Bouwer met grenzeloze ambities*, Rotterdam 2001, 22-34.
- 20 Er gaat een verhaal dat het dak op kosten van Groosman vervangen moest worden toen in de begintijd nog feesten

- werden gegeven op het dakterras en dames met hun naaldhakken dwars door de dakbedekking boorden. Hellinga, Van Hoogstraten en Van der Velden 2001 (noot 19), 19 (foto), 21. Het verhaal, dat van Wim Crowel, bewoner van de Parkflat tussen 1987 en 1991, afkomstig is, kan apocrief zijn. Een vroege foto toont een met straattegels bedekt terras, maar dit kan ook de vernieuwde dakbedekking betreffen.
- 21 Dat Nefkens rekening hield met een bemiddeld publiek toont hij door in een van de plattegronden een muziekkamer met een vleugel in te plannen; *Bouw* 15 (1960), 1447.
- 22 Het archief van Zwiers vraagt nog om ordening en bestudering. De biografische informatie is afkomstig uit een interne studie (ongedateerd, ca. 2010) van T. van Eindhoven voor het toenmalige Nederlands Architectuurinstituut (NAI), nu HNI in Rotterdam.
- 23 Na verwering van het oorspronkelijke bladgoud werd overgestapt op goudverf. Vergelijkbare bolletjes, maar dan zonder bladgoud, zijn terug te vinden in de Slotervaartflat en ander werk van J.F. Berghoef. Zwiers zelf paste ze eerder ook in andere ontwerpen toe.
- 24 D. van Hoogstraten en B. de Vries, *Monumenten van de wederopbouw in Nederland 1940-1965*, Rotterdam 2013, 49.
- 25 Het bouwbedrijf Melchior handelde samen met een Duitse producent in aluminium kozijnen en puien. In Duitsland werd dit materiaal in de wederopbouw al veel meer toegepast dan in Nederland.
- 26 G.H.M. Holt, 'Torenflat', *Bouwkundig Weekblad* 80 (1962), 66-69. In de Beeldbank van het Regionaal Historisch

- Centrum Limburg wordt de flat abusievelijk toegeschreven aan de architecten Bijvoet, Dingemans of Boosten.
- 27 Holt 1962 (noot 26), 66-69.
- 28 J. van de Beek (red.), *Architectuurgids Groningen 1900-1990*, Groningen 1990, 56.
- 29 A. Bevers, *Bouwondernemers bouwen, uitgave Nederlandsche Bond van Bouwondernemers, t.g.v. het 25-jarig jubileum*, Den Haag [ca. 1958], 37, 148-149.
- 30 Hellinga, Van Hoogstraten en Van der Velden 2001 (noot 19), 20-21.
- 31 Omwonenden waren van mening dat de toekomstige flatbewoners veel te winnen hadden in hun zonnige woningen met riant uitzicht, maar dat de buurt veel te verliezen had. K. de Jong, *Zuiderhout. Een Haarlemse wijk tussen Hout en Spaarne*, Haarlem 2015, 133.

DRS. E.J.G. LIPS studeerde geschiedenis aan de VU en kunstgeschiedenis aan de UvA in Amsterdam. Als zelfstandig onderzoeker houdt hij zich onder meer bezig

met onderzoek naar Nederlandse woningarchitectuur van de twintigste eeuw, met name uit de periode van de wederopbouw. e.j.g.lips@gmail.com

'HERE ONE LIVES IN THE WORLD' LUXURY HIGH-RISE FROM THE POST-WAR RECONSTRUCTION PERIOD (1948-1963)

ERIK LIPS

In Dutch history the years between 1945 and 1965 are regarded as the period of post-war recovery and reconstruction (*wederopbouw*). One of the main issues of this period was the urgent need to house the rapidly rising Dutch population. High-rise dwellings were seen as one of the answers and, according to many, desirable. However, after the war, and even into the early 1960s, the construction of high-rise apartment towers was considered suitable for only a small, relatively well-to-do, part of the Dutch population. It was thought that most people would not be interested in living in tall buildings unless there was an element of luxury in both the buildings and the apartments themselves. Most architects and city planners labelled high-rise as unfit for the working class and for families with children. Consequently, most high-rise construction in the 1950s and early 1960s was aimed at a small group of 'modern' people, well-educated and perhaps slightly bohemian. Seven of these buildings are studied in this article. They vary in size, height and architectural appearance, but still form a distinct architectural type. As the article points out, these buildings were, and are to this day, very successful. Their success is analysed through a close reading of the buildings themselves and of their location in the urban context. The success of the luxury apartment building is attributed to the following conditions. The buildings were built for a

small group of independently-minded people, keen to live a modern and comfortable life. They were even prepared to pay far more for their apartment than most terraced houses would have cost. Secondly, the developers invested in a wide variety of luxury features such as central heating, elevators, roof terraces, a housekeeper, 'American' kitchens, lock-up garages and the like. Thirdly, renowned architects were hired to design these luxury buildings. Since it did not concern social housing, the building budgets were rather generous. The architects could therefore design rather stylish buildings with well thought-out floor plans and airy and spacious rooms. Costly and decorative materials were used lavishly. As these buildings were unique, architects could meet the requirements of the building plot as well as of the intended inhabitants. Furthermore, the buildings were invariably built on highly desirable sites. They either overlook a city park, a large pond or a canal, or are in an already established residential area, but always within easy reach of urban amenities.

Unlike a considerable part of the social high-rise buildings in Dutch cities built from the early 1960s onwards, many of the luxury apartment buildings are still considered highly desirable places to live, even sixty years after their construction.